

Masarykova univerzita

Pedagogická fakulta

Katedra historie

**Realizace integrované tematické výuky pomocí
vlastivědné exkurze na 1. stupni ZŠ**

Závěrečná práce ČHV

BRNO 2016

Vedoucí práce:

Mgr. Jiří Mihola, Ph.D.

Vypracoval:

Mgr. Jiří Mrázek

Bibliografický záznam

MRÁZEK, Jiří. *Realizace integrované tematické výuky pomocí vlastivědné exkurze na 1. stupni ZŠ*. Závěrečná práce ČM. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 2016. 64 s. Vedoucí diplomové práce Jiří Mihola.

Anotace

Závěrečná práce se zabývá využitím vlastivědné historické exkurze v následující integrované tematické výuce. Teoretická část se věnuje výuce historie na 1. stupni ZŠ a teorii integrované tematické výuky. Praktická část popisuje náměty historických exkurzí a využití historické exkurze do Pavilonu Anthropos v integrované výuce v předmětech český jazyk a literatura, matematika, výtvarná výchova, vlastivěda a pracovní výchova.

Annotation

The final thesis deals with the using of history excursion in following integrated thematic teaching. The theoretical part dedicates to the teaching of history at primary school and the theory of integrated thematic teaching. The practical part describes some suggestions of historical excursions and using historical excursion to Pavilon Anthropos in following integrated thematic teaching of Czech language and literature, Mathematics, Art training, History and Work training.

Klířová slova

RVP ZV, integrovaná tematická výuka, Llověk a jeho svět, vlastivěda, exkurze, 1. stupeň ZŠ

Keywords

RVP ZV, integrated thematic teaching, Man and his world, national history, excursion, primary school

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci CHV vypracoval samostatně s využitím pouze citovaných pramenů, dalších informací a zdrojů v souladu s Disciplinárním řádem pro studenty Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity a se zákonem č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů.

V Brně dne 30. 4. 2016

ě ě ě ě ě ě ě ě ě ě ě ě ě ě ě ě ě

Podpis

Rád bych poděkoval Mgr. Jiřimu Miholovi, Ph.D. za vstřícný přístup a cenné rady při vedení mé závěrečné práce, Mgr. Evě Vanířkové (převodkyni a dokumentátorce Centra kulturní antropologie) za inspiraci k této práci a za velkou podporu všem současným i minulým kolegům ze ZČ T. G. Masaryka v Hrušovanech u Brna (ve které již 23 let nepřetržitě pracuji).

Obsah	5
Úvod	7
A. Teoretická část	10
1. Vlastivědné exkurze na 1. stupni ZŠ	10
1.1 Vlastivěda v současné škole podle RVP ZV	10
1.2 Vlastivědná exkurze z hlediska očekávaných výstupů tematických okruhů	11
1.2.1 Místo, kde žijeme	11
1.2.2 Lidé kolem nás	11
1.2.3 Lidé a řas	11
1.3 Vlastivědná (historická) exkurze z hlediska průřezových témat	12
1.3.1 Osobnostní a sociální výchova	12
1.3.2 Výchova demokratického občana	12
1.3.3 Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech	12
1.3.4 Multikulturní výchova	13
1.3.5 Enviromentální výchova	13
1.3.6 Mediální výchova	13
2. Vlastivědná exkurze jako vyučovací forma	13
3. Integrovaná tematická výuka	14
3.1 Pojem integrovaná výuka	14
3.2 Integrovaná tematická výuka	15
4. Učivo historie na 1. stupni ZŠ	16
4.1 Obrazy ze starších českých dějin	16
4.2 Obrazy z novějších českých dějin	17
B. Praktická část	18
5. Náměty historických vlastivědných exkurzí v okolí Brna	18
5.1 Pávek Anthropolos	18
5.2 Slovanské hradiště Mikulčic	20
5.3 Podhorácké muzeum, klášter Porta coeli	21
5.4 Památník Bible kralické	23

6. Vlastivědná historická exkurze do Pavilonu Anthropos	26
6.1 Vymezení ulička	26
6.2 Stálá expozice Pavilonu Anthropos	27
6.2.1 Historie	27
6.2.2 Stálá expozice Pavilonu Anthropos	27
6.3 Nejzajímavější části expozice pro žáky 1. stupně	29
6.3.1 Lucy	29
6.3.2 Dioráma Homo habilis	29
6.3.3 Homo ergaster	29
6.3.4 Dioráma Homo neanderthalensis	29
6.3.5 Rekonstrukce mamutí samice s mláděm	30
6.3.6 Trojhrob Homo sapiens	31
6.3.7 Reprodukce jeskynních maleb	31
6.3.8 Vitríny paleolitického umění	32
6.3.9 Kostra mamuta	32
7. Využití exkurze do Pavilonu Anthropos v integrované výuce	33
7.1 Český jazyk a literatura	33
7.1.1 Komunikační a slohová výchova a Jazyková výchova	33
7.1.2 Literární výchova	38
7.2 Matematika	45
7.3 Výtvarná výchova	49
7.4 Vlastivěda	51
7.5 Pracovní výchova	57
7.6 Pojmová mapa	59
7.7 Společenské využití exkurze	60
Závěr	61
Seznam použitých pramenů a literatury	63

Úvod

Jako učitel prvního stupně základní školy působím na ZŠ T. G. Masaryka v Hrušovanech u Brna nepřetržitě již 23 let. Ve své práci jsem se jako třídní učitel 2. a 5. ročníku věnoval vyučování všech školních předmětů. Šedesát let jsem také vykonával funkci statutárního zástupce ředitelky školy. V této době jsem se z velké části soustředil (krom jiného) na vyučování předmětu vlastivěda ve 4. a 5. třídách, a proto jsem si pro svou závěrečnou práci celoživotního studia rozšiřujícího oboru Učitelství pro 1. stupeň základních škol vybral téma *Realizace integrované tematické výuky pomocí vlastivědné exkurze na 1. stupni ZŠ*.

S historickými (i geografickými) exkurzemi mám tedy letité zkušenosti a šadu z nich se snažím zařazovat do každoroční výuky vlastivědných předmětů.

V soulasně pedagogické práci vystupují do popředí moderní formy vyučování, ke kterým se bezesporu řadí projektové vyučování a integrovaná tematická výuka, kterou jsem se ve své práci zabýval nejvíce.

Velkou potřebou soulasně české školy je bezesporu i regionální výchova a seznámení s vlastní obcí a nejbližším dosažitelným okolím. S touto tematikou je má práce také úzce spojena a popisuje v dané oblasti (starší česká historie) několik blízkých a snadno dosažitelných cílů ke zkoumání tohoto období našich dějin.

Všechny exkurze, které v práci popisuji, mám opakovaně prověřené a jejich absolvování se vždy setkalo s velkým úspěchem a kladným dopadem v mé pedagogické práci.

Spojení vlastivědné historické exkurze s integrovanou tematickou výukou je podle mne velmi efektivním způsobem vyučování historie a jejím provázáním s ostatními předměty školního vyučování na prvním stupni základní školy.

I proto jsem si zvolil jako hlavní cíl své závěrečné práce vytvoření a ověření integrované tematické výuky vycházející z poznatků vlastivědné historické exkurze (v tomto případě exkurze do Pavilonu Anthropos a tématu *Pravěk*).

Moje závěrečná práce je rozdělena do dvou částí.

V teoretické části se zabývám zejména problematikou soulasně vyučování vlastivědy podle platného Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání v rámci vzdělávací oblasti *Lidské a jeho svět*, dále pak samotnou vlastivědnou exkurzí

z hlediska očekávaných výstupů tematických okruhů této vzdělávací oblasti a z hlediska plnění průřezových témat. Ve druhém dílu teoretické části pak krátce shrnuji historickou exkurzi jako vyučovací formu.

Nedílnou součástí teorie mé práce je v neposlední řadě pojednání o integrované tematické výuce, jejím členění a zákonitostech této vyučovací formy (a tabulkovým srovnáním s projektovým vyučováním).

V poslední kapitole teoretické části jsem nastínil rozdělení a témata souhrnného vyučování děpisu v rámci vzdělávací oblasti Llověk a jeho svět (zejména jejího tematického okruhu Lidé a čas), jak je prakticky používáno ve školním předmětu Vlastivěda ve 4. a 5. ročníku ZŠ.

V úvodu praktické části stručně popisuji náměty na některé uskutečněné exkurze do blízkého okolí Brna, které můžeme využít při vyučování děpisné části vlastivědy, vztahující se k naší starší historii. Všechny tyto exkurze (Anthropos Brno, Slovanské hradiště v Mikulčicích, Podhorácké muzeum a klášter Porta coeli v Předklášteří i Památník Bible kralické v Kralicích nad Oslavou) jsem s žáky opakovaně absolvoval a proto jejich uskutečnění mohu všude doporučit.

Stejně jako v teoretické části práce je pak podrobný didaktický popis exkurze k vlastivědnému učivu o pravěku do zařazení brněnského Moravského zemského muzea až do Pavilonu Anthropos (popis tamní stálé expozice s důrazem na zajímavosti pro žáky 1. stupně ZŠ) a následné využití v integrované tematické výuce tématu Pravěk.

V jednotlivých kapitolách se zabývám provázáním historického tématu ve vztahu k jiným školním předmětům (konkrétně k předmětům český jazyk a literatura, matematika, výtvarná výchova, vlastivěda a pracovní výchova).

V samostatných částech nabízím konkrétní úkoly v daných oblastech, jejich dokumentaci slovní i obrazovou, následnou reflexi i konkrétní plnění očekávaných výstupů RVP ZV v jednotlivých vzdělávacích oborech.

Při přípravě svou závěrečnou práci jsem shromáždil velké množství literatury zejména z oblasti didaktiky vlastivědy a děpisu a integrované tematické výuky. Inspiroval jsem se některými diplomovými pracemi, které byly v nedávných letech na podobné téma na naší fakultě sepsány, a podrobně jsem prozkoumal internetové stránky objektů, kterými se ve své práci zabývám. Jejich přehled je uveden v závěru práce.

Při formálním zpracování závěrečné práce jsem postupoval podle Standardu pro realizaci závěrečných prací v oboru učitelství pro 1. stupeň základní školy, v souladu s Pokynem děkana I. 1/2015 zachovávají odkazy v textu formu tzv. harvardského stylu a v odkazech na literaturu v seznamu použité literatury jsem upřesnil citací normu Americké psychologické asociace (APA). (Horká et al., 2016, s. 6–9).

Všechny fotografie použité v závěrečné práci jsou pořízeny autorem práce a z důvodu názorné ilustrace činností jsou ponechány jako součást textu.

Ze stejného důvodu jsou pro lepší srozumitelnost ponechány v textu praktické části i vzory a šablony pracovních listů z jednotlivých předmětů popisované integrované výuky.

A. Teoretická část

1. Vlastivědné exkurze na 1. stupni základní školy

1.1 Vlastivěda v současně škole podle RVP ZV

Podle současného Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (poslední verze úpravy platné od 1. 9. 2013) najdeme vlastivědnou tematiku ve vzdělávací oblasti **Llově a jeho svě**. Tato vzdělávací oblast je koncipována pouze pro 1. stupeň základního vzdělávání a vymezuje se na vzdělávací obsah týkající se llově, rodiny, společnosti, vlasti, přírody, kultury, techniky, zdraví, bezpečí a dalších témat. Mimo jiné uplatňuje pohled do historie i současnosti a směřuje k dovednostem pro praktický život.

Vzdělávací oblast **Llově a jeho svě** připravuje základy pro specializovanější výuku ve vzdělávacích oblastech **Llově a společnost**, **Llově a příroda** a ve vzdělávacím oboru *Výchova ke zdraví*.

Vzdělávací obsah vzdělávacího oboru Llově a jeho svě je členěn do pěti tematických okruhů: **Místo, kde žijeme, Lidé kolem nás, Lidé a čas, Rozmanitost přírody a Llově a jeho zdraví**.

Propojováním tematických okruhů je možné vytvářet v GVP různé varianty vyučovacích předmětů a jejich vzdělávacího obsahu. (To umožňuje například vyučovat ve 4. a 5. ročníku samostatný předmět Vlastivěda s využitím tematických okruhů 1, 2 a 3.) Potřebné vědomosti a dovednosti ve vzdělávacím oboru Llově a jeho svě získávají žáci především tím, že pozorují názorné pomůcky, přírodu a činnosti lidí, hrají určené role, řeší modelové situace atd.

Z cílového zaměření vzdělávací oblasti lze zdůraznit například vedení žáků k:

- orientaci ve svě informací a k časovému a místnímu propojování historických, zeměpisných a kulturních informací
- rozšiřování slovní zásoby v osvojovaných tématech, k pojmenovávání pozorovaných skutečností a k jejich zachycení ve vlastních projevech, názorech a výtvorech
- utváření ohleduplného vztahu k přírodě i kulturním výtvorům a k hledání možností aktivního uplatnění při jejich ochraně

- objevování a poznávání všeho, co jej zajímá, co se mu líbí a v čem by v budoucnu mohl uspět

1.2 Vlastivědná exkurze z hlediska očekávaných výstupů tematických okruhů

Vlastivědná exkurze napomáhá v jednotlivých tematických okruzích vzdělávací oblasti Llověk a jeho svět zejména ke splnění následujících očekávaných výstupů: (RVP ZV, 2013, s. 41 až 45)

1.2.1 Místo, kde žijeme

- žák určí a vysvětlí polohu svého bydliště nebo pobytu vzhledem ke krajině a státu
- žák vyhledává typické regionální zvláštnosti přírody, osídlení, hospodářství a kultury, jednoduchým způsobem posoudí jejich význam z hlediska přírodního, historického, politického, správního a vlastnického

1.2.2 Lidé kolem nás

- žák odvodí význam a potřebu různých povolání a pracovních činností
- poukáže v nejbližším společenském a přírodním prostředí na změny a některé problémy a navrhne možnosti zlepšení životního prostředí obce (města)

1.2.3 Lidé a čas

- pojmenuje některé rodáky, kulturní i historické památky, významné události regionu, interpretuje některé pověsti nebo báje spjaté s místem, v němž žije
- pracuje s časovými údaji a využívá zjištěných údajů k pochopení vztahů mezi ději a mezi jevy
- využívá archivů, knihoven, sbírek muzeí a galerií jako informačních zdrojů pro pochopení minulosti; zdůvodní základní význam chráněných částí přírody, nemovitých i movitých kulturních památek
- rozeznává současné a minulé a orientuje se v hlavních reáliích minulosti a současnosti naší vlasti s využitím regionálních specifik
- srovnává a hodnotí na vybraných ukázkách způsob života a práce předků na našem území v minulosti a současnosti s využitím regionálních specifik
- objasní historické důvody pro zařazení státních svátků a významných dnů

1.3 Vlastivědná (historická) exkurze z hlediska průřezových témat

Průřezová témata tvoří povinnou součást základního vzdělávání. Procházejí napříč vzdělávacími oblastmi a umožňují propojení vzdělávacích obsahů jednotlivých oborů. Vlastivědná exkurze přispívá k účinnosti v těchto tematických okruzích (RVP ZV, 2013, s. 107 a 120):

1.3.1 Osobnostní a sociální výchova

- *Osobnostní rozvoj*

- Rozvoj schopností poznávání a cvičení smyslového vnímání, pozornosti a soustředění; cvičení dovedností zapamatování, řešení problémů; dovednosti pro učení a studium
- Kreativita a cvičení pro rozvoj základních rysů kreativity (pružnosti nápadů, originality, schopnosti vidět věci jinak, citlivosti, schopnosti přetvářet nápady do reality)

- *Sociální rozvoj*

- Komunikace a cvičení pozorování a empatického a aktivního naslouchání; dovednosti pro sdělování verbální i neverbální; specifické komunikační dovednosti
- Kooperace a kompetice a seberegulace v situaci nesouhlasu, dovednost odstoupit od vlastního nápadu, dovednost navazovat na druhé a rozvíjet vlastní linku jejich myšlenky

- *Morální rozvoj*

- řešení problémů a rozhodovací dovednosti a zejména problém seberegulace
- Hodnoty, postoje, praktická etika a vytváření povědomí o kvalitách typu odpovědnost, spolehlivost; pomáhající a prosociální chování

1.3.2 Výchova demokratického občana

- *Občan, občanská společnost a stát* - základní principy soužití s minoritami (vztah k jinému, respekt k identitám, vzájemná spolupráce a komunikace, přístupy k nedorozumění a konfliktům)

- *Principy demokracie jako formy vlády a způsobu rozhodování* - demokracie jako protiva diktatury a anarchie; principy demokracie; základní kategorie fungování demokracie (spravedlnost, šád, norma, zákon, právo, morálka)

1.3.3 Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech

- *Evropa a svět nás zajímá* - místa, události a artefakty v blízkém okolí mající vztah k Evropě lidová slovesnost, zvyky a tradice

- *Jsme Evropané* - kořeny a zdroje evropské civilizace; klíčové mezníky evropské historie; co Evropu spojuje a co ji rozděluje

1.3.4 Multikulturní výchova

- *Kulturní difference* - poznávání vlastního kulturního zakotvení
- *Etnický původ* - základní informace o různých etnických a kulturních skupinách žijících v české a evropské společnosti
- *Princip sociálního smíru a solidarity* - nekonfliktní život v multikulturní společnosti; aktivní spolupodílení dle svých možností na přetváření společnosti, zohlednění potřeb minoritních skupin; lidská práva

1.3.5 Enviromentální výchova

- *Lidské aktivity a problémy životního prostředí* - doprava a životní prostředí; průmysl a životní prostředí; ochrana přírody a kulturních památek; změny v krajině
- *Vztah člověka k prostředí* - nerovnoměrnost života na Zemi (rozdílné podmínky prostředí a rozdílný společenský vývoj na Zemi)

1.3.6 Mediální výchova

- *Tvorba mediálního sdělení* - např. pro školní časopis
- *Práce v realizačním týmu* - utváření týmu, komunikace a spolupráce v týmu

2. Vlastivědná exkurze jako vyučovací forma

Vycházky a exkurze patří mezi významné organizační formy ve výuce vlastivědy. Někdy se zabývají rozdíly mezi vycházkou a exkurzí. Vycházka je realizována v prostředí přírody a je kratší (rozsah 1, 5 až 3 hod). Kdežto exkurze je časově náročnější, uskutečňuje se jak v přírodě tak ve výrobním či společenském prostředí. (Kancír, 2003, s. 25 až 30)

A odborné exkurze je způsobem osvojování dějepisného obsahu převážně metodami přímého pozorování předmětů a jeví historické skutečnosti v jejich přirozeném společenském nebo přírodním prostředí. (Julínek, 1995, s. 103)

Kromě poznatkového přínosu mají také poslání výchovné a společenské. Navazují na dřívější zkušenosti dětí z absolvování různých zaměřených vycházek, které v porovnání s exkurzí můžeme charakterizovat jako vyučovací formy s menšími didaktickými nároky, odpovídající háčkům nižšího věkového stupně

Vzhledem k výchovně vzdělávacímu cíli odborné exkurze a jejímu vztahu k učivu organizujeme **exkurze tematické** (zaměřené na látku jednoho tematického celku), **exkurze souborně dějepisné** (vzbudíme pozornost památkám z různých období historického vývoje) nebo **komplexní víceoborové exkurze** (s maximálním využitím trasy k obohacení háček z různých vědních oborů).

Zvláštní vyučovací formou může být **exkurzní vyučování** uskutečňované ve specifickém prostředí, jímž může být například odborná učebna v archivu, v muzeu, v knihovně či v galerii. Tato vyučovací forma pokrývá kromě prezentace nových informací také další fáze vyučovací hodiny. K jejich naplnění jsou patřičně využity příslušné exponáty zmíněných institucí, ať již instalované v rámci jejich dramaturgického programu, či v podobě účelově instalovaných a pro práci škol upravených expozic.

Z hlediska vyučovacích metod lze vlastivědnou exkurzi také chápat jako **fixační metodu** (metodu opakování vědomostí a procvičování učiva) (Pecina, 2009, s. 37).

3. Integrovaná tematická výuka

3.1 Pojem integrovaná výuka

***Integrovaná výuka** je chápána ve smyslu spojení (syntézy) učiva jednotlivých učebních předmětů nebo kognitivně blízkých vzdělávacích oblastí v jeden celek s důrazem na komplexnost a globálnost poznávání, kde se uplatňuje řada mezipředmětových vztahů* (Podroušek, 2002, s. 11).

Pojem integrovaná výuka můžeme chápat jako:

1. **Konsolidování učiva** (sjednocení, ustálení obsahu různých učebních předmětů v samostatný učební předmět či tzv. vnější integrace)
2. **Koncentrování učiva** (soustředění a řešení určitého problému současně z různých hledisek jednotlivých vědních oborů a vytvoření nového syntetického učebního předmětu či tzv. vnitřní integrace)
3. **Koordinace učiva** (souladnost a spolupráce založená na principu využívání a aplikování obsahu nebo formy jednoho učebního předmětu druhým, využívání

bilaterálních mezispředmětových vazeb, které ulivo aktualizují, poskytují širší výběr námětů k práci a umožňují pšrozenou aplikaci probírané látky)

Integrovaná výuka tedy umožňuje efektivnější uplatňování mezispředmětových vazeb v obsahu jednotlivých učebních předmětů (horizontální integrace) a zejména pak propojení teoretických poznatků s praktickými činnostmi žáků (vertikální integrace). Mezi tradiční způsoby koncipování integrované výuky patří například koncipování učiva podle ročních období, dále epizodické, regionální, podle biotopů či podle vědních systémů. Nás však bude nejvíce zajímat koncipování učiva podle časové chronologie. (Podroušek, 2002, s. 11 a 14).

3.2 Integrovaná tematická výuka

Pojem integrovaná tematická výuka zavedla americká učitelka Susan Kovaliková. Kurikulum má obsahovat pojmy, dovednosti a postoje, které žák získává pšimou zkušeností. Má obsahovat méně výkladů a má být založeno na prozkoumávání, objevování a používání pojmů ve skutečném světě (Kovaliková, 1995, s. 18).

J. Kratochvílová zmiňuje blízkost integrované tematické výuky s projektovou výukou, shrnuje některé jejich vzájemné podobnosti i odlišnosti (Kratochvílová, 2009, s. 58):

	Projektová výuka	Integrovaná tematická výuka
Koncentrační idea	V podobě úkolu, problému.	V podobě tématu.
Účel, smysl, cíle	Jsou formulovány.	
Výstup	Zpravidla stejný produkt, výsledek, který je znám od počátku projektu a je zdrojem motivace žáků.	Osvojení si tématu, drobnější dílčí výtvoř pš plnění různých úkolů.
Motivace žáka	Nutná podmínka pro úspěch.	
Činnosti	Ne detailně plánované, nabízejí smysluplné propojení žkoly s realitou, odvíjej se od podnětů, nápadů, zkušeností žáků.	Detailně plánované, nabízejí rovněž smysluplné propojení žkoly s realitou.
Role učitele	Poradce, je v pozadí.	šídící činnost (dělá, postup úkolů) ale i role poradce.
Pohadavky na žáky	Větší samostatnost a tvořivost. Aktivita.	Méně míra samostatnosti a tvořivosti. Aktivita.
Přístup k výuce	Induktivní.	Deduktivní.
Klima	Podporující, bezpečné a spolupracující.	
Hodnocení a sebehodnocení	Přispívá k sebezpoznání jednotlivce, motivuje.	
Přprava	Méně náročná než detailní.	Náročná až do detailů.
Přbch	Náročný na flexibilitu učitele, reakce dětí, nenáročný z hlediska šzení.	Náročný na šzení, méně náročný na flexibilitu učitele, reakce dětí.

4. Učivo historie na 1. stupni ZŠ

Na 1. stupni základní školy se tradičně zařazuje historické učivo tematického okruhu Lidé a řas (ze vzdělávací oblasti Llověk a jeho svět) do integrovaného předmětu vlastivěda ve 4. a 5. ročníku (Otevřená škola, 2013, s. 109–118). Autoři učebnic pro tuto oblast vzdělávání přistupují k dějepisnému učivu různým způsobem. Ve své práci vycházím z učebnic nakladatelství Alter, které dají primární historické učivo na Obrazy ze starých a nových českých dějin. (Harna, 2011, s. 3–63; Lapka, 2009, s. 3–63).

4.1 Obrazy ze starých českých dějin

Učivo dějepisné části vlastivědy pro 4. ročník je rozděleno na úvod a dalších deset vzdělávacích celků.

Úvod se věnuje výhradně období pravěku a objasnění archeologického zkoumání historie.

Kapitola **Dávni Slované** zmiňuje Sáměv kmenový svaz, období Velkomoravské Šie a přenos Konstantina a Metoděje pro vzdělanost na našem území.

Následuje část nazvaná **V dobách přemyslovských knížat** zahrnující staré české pověsti, první historicky doložené Přemyslovce, vládu knížat Václava a Boleslava, zmínku o sv. Vojtěchovi, Oldřichovi a Boženě Bětislavovi a Jitce a Kosmově české kronice.

Další oddíl nese název **Za vlády přemyslovských králů** a zabývá se získáním důležitého královského titulu, postavou Anežky české, významem Přemysla Otakara II. a vyměněním Přemyslovců po meči.

Lucemburkové na českém trůně zahrnují svatbu Elišky Přemyslovny s Janem Lucemburským, vyzdvihují význam císaře Karla IV., podrobně zkoumají život ve stědovku a objasňují postavení Jana Husa v tomto období našich zemí.

Samostatnou kapitolu tvoší **Husitské války** (kdo byli husité, popis jejich vítěných bitev i jejich rozkol v bitvě u Lipan).

Život v českých zemích po husitských válkách popisuje přechodná období vlády posledních Lucemburků a volbou Jiřího z Poděbrad za českého krále.

Dalšími částmi jsou **Jagellonci na českém trůně** (Vladislav II.) a **Na počátku vlády Habsburků** (Ferdinand I. a Rudolf II.).

Kapitola **České země po bitvě na Bílé hoře** zmiňuje vítězství Ferdinanda II. nad českými pány, jejich popravu a následnou germanizaci a katolizaci našich zemí. V samostatné části se věnuje životu a dílu Jana Amose Komenského (jako pobělohorského emigranta).

Uživo dějepisné části vlastivědy pro 4. ročník uzavírá část **Císařovna Marie Terezie a císař Josef II.**, objasňující reformy těchto osvícených panovníků.

4.2 Obrazy z nových českých dějin

Učebnice pro 5. ročník začíná opakováním předchozích dějepisných vědomostí a je dále členěna na osm samostatných částí.

První z nich nese název **České země součástí Rakouska** a znovu se zabývá osvícenskými změnami za vlády Marie Terezie a Josefa II. a vznikem našeho národního obrození (Obrození českého jazyka, Buditelé českého národa, Vynálezy naší země, Rozkvět kultury a umění a Politické probuzení).

Následuje **Rakousko-uhersko (dualismus)** zahrnující absolutismus Františka Josefa I., život Karla Havlíčka Borovského, vyhlášení rakousko-uherského dualismu, české snahy kulturní i politické na přelomu 19. a 20. století a také nové hospodářské a společenské uspořádání tehdejší společnosti.

Dalšími kapitolami jsou **První světová válka, Samostatné Československo** (jeho vznik, postava T. G. Masaryka a život za první republiky) a **Druhá světová válka**.

Obnovená Československá republika se dělí na část poválečnou, období komunistické vlády a přechodu od totality k demokracii.

Návrat k demokracii popisuje příběh sametové revoluce, zhroutení vlády jedné strany a obnovení demokracie v naší republice.

Uživo 5. ročníku pak uzavírá kapitola **Česká republika s důrazem na vznik ČR** oddělením Slovenska, popisuje právní podstatu našeho státu a naše vstoupení do NATO a EU.

B. Praktická část

5. Návrhy historických vlastivědných exkurzí v okolí Brna

V úvodu praktické části jsem se zaměřil na stručný popis několika uskutečněných vlastivědných historických exkurzí v blízkém okolí Brna, které se vztahují k učební látce o starší české historii (včetně probírané v učivu vlastivědy 4. ročníku). Všechny následující exkurze podporují kromě dějepisné stránky také regionální podstatu vzdělávací oblasti Llově a jeho svět, zakotvenou v RVP ZV.

5.1 Pavilon Anthropos

K učivu o naší nejstarší historii, o pravěku, o době kamenné i o lovcích mamutů je nejvhodnější návštěva zařazení brněnského Moravského zemského muzea i Pavilonu Anthropos v Brně Pisárkách.

V našich podmínkách (ZŠ Hrušovany u Brna) se jedná o polodenní výlet vlakem do Brna a následně tramvají do Pisárek, kde je Pavilon Anthropos umístěn. Během dopoledne lze absolvovat cestu tam, návštěvu stálé expozice, cestu zpět a stihnout oběd v naší ZŠ.

Obrázek 1: Pavilon Anthropos i interiér

Zdroj: archiv autora

Expozice o nejstarších dĚinách osídlení Moravy i celého evropského kontinentu je tvořena 3 základními celky, na jejichĚ tvorbĚ se podĚleli naĚi pĚdnĚ vĚleĤtĚ odbornĚci: "Morava lovcĤ a sbĚalĤĤ" a "NejstarĚ umĚnĚ Evropy" (autor scĚnĚĚ M. Oliva) a "PaleolitickĚ technologie" (autoři Z. a P. NerudovĚ). V druhé Ĥasti pak divĚk nalezne aktuĚlnĚ poznatky z vĚzkumu evoluce ĤlovĚka a poĤĤtkĤ jeho kultury: "Genetika ve vĚvoji ĤlovĚka" (J. SekerĚk), "PĚbĚh lidskĚho rodu" (Z. Ĥmahel, M. DolĤkalovĚ), doplnĚnĚ navíc pĚdstavenĚm chovĚnĚ a Ĥivota ĤlovĚku nejbĤiĤĤĤ tvorĤ - primĤtĤ, prezentovanĚ v Ĥasti "PrimĤti naĚe rodina" (V. a M. VanĤatovĚ). NovĚ vybudovaná expozice nepĤbĤlĤĤ jen aktuĚlnĚ poznatky z vĚzkumĤ archeologie, antropologie, genetiky apod., ale pĤnĚĤĤ i interaktivnĚ prezentace dĤky modernĚ audiovizuĚlnĚ technice a je obohacena řadou dioramat a rekonstrukcĤ prostĚdĤ i Ĥivota paleolitickĤ lovcĤ a sbĚalĤĤ. NĚvĤĤnĤci pochopitelnĚ nepĤjdou ani o oblĤbenou rekonstrukci mamuta, kterĤ je nynĚ navíc obklopen pĤroznĚm pĤrodnĚm prostĚdĤm. (www.mzm.cz; MazĚk, 1986; Ĥmahel, 2005; VanĤkovĚ, 2001)

ObrĚzek 2: Pavilon Anthropos - exteriĚr Zdroj: archiv autora

Exkurzi do Pavilonu Anthropos jsem ve svĚ uĤitelskĚ praxi absolvoval jĤĤ osmkrĚt, vĤĤdy byla zvlĚdnuta doprava i samotnĚ nĚvĤĤva muzea bez problĚmĤ. SamotnĚ dopad exkurze se ovĤem odvĤjel od pĤsmĚnosti vĤkladu Ĥ vĤĤinou mĤĤi pĤřĤvodci zvlĚdnutĤ pĤstup k naĚi prvostupĤovĚ vĤkovĚ kategorii, ale jednou jsme se setkali s pĤlĤĤ AodbornĚmĚ vĤkladem, kterĤ nebyl dĤskĚmu chĤpĚnĚ pĤstupnĤ.

5.2 Slovanské hradiště v Mikulčicích

K upevnění historického ulíva o život nejstarších Slovanů na našem území krásně poslouží exkurze do zřízení hodonínského Masarykova muzea v Mikulčicích. Se svou třídou jsem zde navštívil Velkomoravský den s historickou skupinou Styry.

Obrázek 3: Mikulčice – pohřeb

Zdroj: archiv autora Obrázek 4: Mikulčice – plnění úkolu

Zdroj: archiv autora

Národní kulturní památka. V 8. a 9. století velkomoravský hrad s rozsáhlým podhradím na ostrovech v řiti toku Moravy o celkové rozloze asi 50 ha. Významné místo polítků naší státnosti. Místo možného působení slovanských vojevůdčů sv. Konstantina - Cyrila a sv. Metoděje. Místo nazývané Morava (grad Morava) nebo starobylé město Rastice (urbs antiqua Rastizi). Základy knížecího paláce a 12 kamenných kostelů, pohřebiště s celkovým počtem přes 2.500 objevených hrobů, pozůstatky mohutného valu, dřevěných mostů. Vynikající stálá archeologická expozice. Přírodní rezervace Skačiny, meandry řeky Moravy, krásy fauny a flóry. Kulturní akce pro děti, mládež i dospělé. Neopakovatelné kouzlo spojení historie, kultury a přírody. Místo aspirující o zápis na listinu UNESCO. (www.masaryk.info; Poláček, 2006; Klanica, 1990; Poulík, 1975)

Exkurzi do mikulčického muzea jsme organizovali jako celodenní akci. Nejprve vlakem přes Břeclav do zastávky Luhčice, odtud asi hodinu a půl po turistické značce do Slovanského hradiště. Po skončení programu pak z Mikulčic autobusem do Břeclavi a následně vlakem zpět do Hrušovan u Brna.

V rámci programu háci zhlédli středověký souboj, vyzkoušeli si vypravit své druhy a poslední cestu, plnili soutěžní úkoly v jednotlivých expozicích a prohlédli si celý exteriér muzea. Den byl velmi zábavný a poulňý a zvládli ho všichni i přes fyzickou i časovou náročnost akce.

Obrázek 5: Mikulčie - pomník

Zdroj: archiv autora

Obrázek 6: Mikulčice - poutač

Zdroj: archiv autora

5.3 Podhorácké muzeum, klášter Porta coeli

Se životem ve středověku za vlády rodu Přemyslovců se děti mohou seznámit na exkurzi do kláštera Porta coeli v Předměstí u Tábora. Při návštěvě místního muzea poznají i jiné vlastivědné obory.

Obrázek 7: Porta coeli 1

Zdroj: archiv autora

Návěstník, vstupující barokní bránou do areálu národní kulturní památky Cisterciácké opatství Porta coeli v Pšedklášteš, najde za vysokou klášterní zdí rozsáhlý komplex budov s ranogotickým jádrem a s mnoha gotickými, renesančními a zejména barokními přístavbami. Alejí mohutných lip dojde na hlavní nádvoří s unikátním, bohatě zdobeným gotickým portálem v přelí klášterního kostela a s protilehlou budovou Podhoráckého muzea, které zde sídlí od roku 1955.

Nabídka v muzejní pokladně je velmi široká. V hodinových intervalech jsou zpřístupněny prostory gotického jádra kláštera: kostel, klášterní chodba s rajskou zahradou a kapitulní síň. Naopak samostatně zpřístupněné jsou i tyto stálé expozice a letní sezónní výstavy v muzeu. Ty zaujmou vnímavého návštěvníka nejen vystavenými exponáty, ale i atmosférou klasického muzejního prostředí v interiérech barokní budovy bývalého probostství.

Nejstarší expozice Paleontologie a mineralogický systém, umístěná v dobových vitrínách na chodbě muzea, byla v roce 1998 doplněna o regionální část Minerály na Těnovsku. Protiváhou k nim jsou dvě historické expozice: Městský obytný interiér z přelomu 19. a 20. století z roku 1999 a Dějiny a současnost kláštera Porta coeli z roku 2004. V klášterní klášterní chodbě doplňuje kolekci muzejních expozic lapidárium kamenných fragmentů. Bylo obnoveno a doplněno v roce 2009. Záhlitky spojené s návštěvou muzea a kláštera lze v pokladně ukončit zakoupením suvenýrů vztahujících se k oběma objektům nebo k probíhajícím výstavám. (www.muzeumbrnenska.cz; Hladík, 1994; Hosák, 2004)

Obrázek 8: Porta coeli 2

Zdroj: archiv autora

5.4 Památník Bible kralické a Důl tiskařů Jednoty bratrské

K vlastivědným tématům o životě a bitvě na Bílé hoře, o Jednotě bratrské a J. A. Komenském můžeme vyrazit na exkurzi do Kralic na Moravě

Obrázek 9: Památník Bible kralické 1

Zdroj: archiv autora

Památník Bible kralické se nachází v budově v sousedství bývalé tvrze, kde v letech 1578 - 1620 nalezla útočiště tajná bratrská tiskárna. Ta zde tiskla nejenom knihy náboženského charakteru (tj. bibli a bratrské kancionály), ale také nejkrásnější svetská díla a učebnice. Jejím nejvýznamnějším produktem však přesto zůstává gestidilná tzv. Bible kralická, náleží nejen k vrcholům tiskařského umění v našich zemích, ale kvalitou svého projevu především k pokladům českého jazyka, který přispěl k jeho uchování a rozvíjení v pozdějších dobách protireformace a exilu.

Stavba Památníku byla započata roku 1967. Společným úsilím Moravského muzea v Brně Místního národního výboru v Kralicích nad Oslavou a kralického Muzejního spolku byla uskutečňována podle návrhu posledního českého architekta a urbanisty prof. architekta Bohuslava Fuchse (1895 - 1972) jako místo důstojného

uložení bohatých materiálů z výzkumu kralické tvrze a ze sbírek Muzejního spolku. Přes tiché politické ovzduší se dočkala slavnostního otevření 28. září 1969. Součástí byla v horním sále Památníku otevřena stálá expozice, její autorkou byla PhDr. Vlasta Fialová CSc., dlouholetá vedoucí zdejších archeologických výzkumů. Expozice ukazovala především bohatství kralické minulosti, zvláště jejího nejslavnějšího období - činnosti bratrské tiskárny - ve světle zdejších archeologických výzkumů. Dolní sál Památníku sloužil nejprve k depozitárním účelům, ale již 6. září 1970 u příležitosti 300. výročí smrti J. A. Komenského, zde byla otevřena výstava J. A. Komenský a tiskárna, její autorkou byla rovněž dr. Fialová.

Expozice přibližuje návštěvníku nejzákladnější oblasti života tiskárny komentované v širším kulturně historickém pohledu. Přiblížení bratrské tiskárny je nahlíženo z pohledu jejího významu pro dobovou pedagogickou činnost, pro vlastní působení Jednoty bratrské jako církevní organizace i s ohledem na její roli v tiskařském řemesle své doby.

Návěštívník zde vedle řady originálních dokladů tiskařského řemesla, mj. také originálních literek a drobných pomůcek, objevených v unikátním množství během archeologického průzkumu tvrziště, nalezne množství artefaktů dobového života, dokumentující každodennost kralických tiskařů. K zhlédnutí je zde pokus o rekonstrukci renesanční podoby kralického zámečku i pohled na práci v tiskárně v maloměstského rodáka Stanislava Lernerého. Přímou v expozici se nachází rekonstrukce funkčního tiskařského lisu, na kterém jsou zhotovovány faksimile některých stran kralických tisků, které je možno následně porovnat s řadou exponátů vyglých přímo z lisu bratrské tiskárny. Nejen opominuta ani starší historie Kralic n. Oslavou i připomenutí nových tradic památky kralických tiskařů - činnosti místního Muzejního spolku pro uchování bratrských památek a tisků, stavby pomníku tiskařům a překladačům Bible kralické i následné zbudování Památníku Bible kralické a jemu předcházejícímu archeologickému výzkumu. (www.mzm.cz; Fialová, 1972; Mitálek, 2002; Pánek, 1990)

Exkurzi do Památníku Bible kralické jsem organizoval během své praxe na 1. stupni ZŠ již třikrát. Vždy se jednalo o polodenní výlet s cestou vlakem z Hrušovan u Brna do Kralic nad Oslavou (s přestupem v Brně) a asi dvacetiminutovou procházkou z kralického nádraží až k muzeu.

V Památníku se děti seznámily s expozicemi (viz výše) a stejnou cestou se vrátily na oběd do školy.

Obrázek 10: Památník Bible kralické 2

Zdroj: archiv autora

6. Vlastivědná historická exkurze do Pavilonu Anthropos

6.1 Vymezení ul'iva

Předmětem ul'iva vlastivědy 4. ročníku z naší nejstarší historie není z pravěku, ale je vytvoření základní představy o pravděpodobném životě našich předchůdců v tomto období našich dějin.

Pro ilustraci uveďme úryvky z některých současných učebnic vlastivědy:

Až na země vypadala v dávných dobách jinak než nyní. Také lidé, kteří zde žili, byli jiní. Žili v malých tlupách. Ukrývali se v jeskyních, které je chránily před nepohodou, zimou a mrazem. Živili se především lovem menších zvířat a sbírkou kořenných rostlin. Jejich nejvyšší kořistí byl mamut, proto jim také říkáme lovci mamutů. Je zbraně lovců byly velmi jednoduché, zhotovené z kamene, ze dřeva a z kostí ulovených zvířat. Ženy udržovaly oheň, udily maso a zpracovávaly kůži. Z kůže dělaly jednoduché oděvy. (Hronek, Konečná, 1993, s. 14).

Až teprve z novodobých archeologických vykopávek se dovídáme, jak tito nejstarší obyvatelé našich zemí žili, čím se živili, jak bydleli, jak se oblékali a alespoň trochu můžeme také nahlédnout do toho, co pravěcí lidé věděli o světě, jak se chovali, v co věřili. (Harna, 1996, s. 3).

Učivo nejstarších dějin se na 1. stupni ZČ tedy zabývá prostředními podmínkami, způsobem obživy, celkovým způsobem života, bydlením, lovem a sbírkářstvím, používáním různých nástrojů a zbraní, ale i tehdejší uměním a duchovním životem. Toto vše může dále velmi názorně přiblížit exkurze do Pavilonu Anthropos (viz podrobněji dále).

6.2 Stálá expozice Pavilonu Anthropos

6.2.1 Historie

Tradice současného Pavilonu Anthropos má své kořeny v období první Československé republiky. Tehdy se díky mimořádnému úsilí předního českého badatele prof. Karla Absolona podařilo ve speciálním pavilonu "Llověk a jeho rod" na dnešním výstavišti soustředit v rámci výstavy soudobé kultury v roce 1928 nebývalé množství nálezů z nejranějších období lidských dějin. Při vzniku této výstavy nesoucí název Anthropos se setkáváme se jménem prvního prezidenta ČSR prof. T. G. Masaryka a průmyslníka T. Bati. Výstava zanikla v důsledku událostí II. světové války.

Na tyto tradice navázal v poválečném období antropolog prof. dr. Jan Jelínek, DrSc. (antropolog světového jména, bývalý ředitel Moravského zemského muzea a prezident ICOM). Stavba Pavilonu Anthropos byla dokončena v roce 1962 podle plánů ing. arch. Františka Čteflíka. V roce 2003 byl objekt uzavřen a došlo k zahájení generální rekonstrukce. V roce 2006 byl Pavilon Anthropos v modernizované a podstatně rozšířené podobě otevřen pro veřejnost. (www.mzm.cz)

6.2.2 Stálá expozice Pavilonu Anthropos

Stálá expozice Pavilonu Anthropos je rozdělena do dvou třílenných celků.

První část, která je věnována výzkumům z lidské evoluce a počátkům kultury, je tvořena celky A Genetika ve vývoji člověka, B Primáti naší rodiny a C Šibol lidského rodu.

Druhá část, zabývající se nejstarším osídlením Moravy a celé Evropy, obsahuje celky A Morava lovců a sběratelů, B Paleolitické technologie a C Nejstarší umění Evropy.

Genetika ve vývoji člověka – představí problematiku studia genetiky a úlohy důležitosti při poznávání lidské evoluce (autoři J. Sekerák a E. Matalová)

Primáti naší rodiny – expozice Václava a Mariany Vanátoových o našich geneticky nejblíže příbuzných formou velkoformátové projekce

Původ lidského rodu – expozice věnovaná evoluci člověka od nejstarších afrických předků – hominidů – žijících před 6 miliony let až po nejstarší antropologické nálezy moderního člověka, který osídlil Evropu před 40 tisíci lety. Expozici připravil antropolog Zbyněk Čmihel a obsahuje množství kopií antropologických nálezů z celého světa

Paleolitické technologie – autorka Zdeňka a Petr Nerudovi – prezentace způsobů zpracování organických materiálů v kontextu poznatků experimentální archeologie s názornými ukázkami ve vitrínách. Součástí je názorná malba s tematikou pouhnutí jednotlivých částí lovených zvířat a interaktivní program o procesu výroby kamenných nástrojů na dotykové obrazovce

Morava nejstarších lovců a sběratelů – autorovi Martinu Olivovi se podařilo *„v jednom patře nashromáždit a představit složitou mozaiku kultury a dynamiky vývoje světa paleolitických lovců a sběratelů v širším rámci střední Evropy v takovém rozsahu, který nemá nikde obdoby.“* (Vanířková, 2011, s. 7)

Nejstarší umění Evropy – součástí expozice jsou kopie jeskynních maleb z Altamiry a Lescaux, malby koní z jeskyně Pech Merle i otisky rukou z Gargasu. Najdeme zde i stylizované rytiny žen z jeskyně Cussaku a řadu venuší z evropských nalezišť. Velkou pozornost dříve získá samozřejmě rekonstrukce mamutí samice s mláďetem v životní velikosti a expozice *„Po stopách pleistocénních savců s kostrami vyhynulých zvířat a znázorněním jejich stop na podlaze muzea.“*

Obrázek 11: Anthropos - prohlídka expozice

Zdroj: archiv autora

6.3 Nejzajímavější části expozice pro žáky 1. stupně ZŠ

6.3.1 Lucy

Nález dospělé ženy 100 cm vysoké z Hadaru v Etiopii.

6.3.2 Dioráma *Homo habilis*

První předkové řazení k rodu *Homo*. Opozice palce vůči ostatním prstům umožňovala práci s nástroji (využívání cenného zdroje potravy – morku z kostí).

Obrázek 12: Lucy

Zdroj: archiv autora

Obrázek 13: *Homo habilis*

Zdroj: archiv autora

6.3.3 *Homo ergaster*

Typ vysokého (až 170 cm) štíhlého lovce s lidskou tělesnou proporcionalitou. Nález 1,6 milionu let staré kostry chlapce z Narikotome (na přechodnou formu ukazuje zubní věk 11 let, kostní věk 13 let a výškový 15 let).

6.3.4 Dioráma *Homo neanderthalensis*

Dioráma na motivy nálezů z jeskyně Kůlna. Neandrtálci byli zejména lovci, zdokonalili kamenné nástroje, používali také nástroje dřevěné, nástroje z kostí, rohů a parohů. Lovili i mohutná a nebezpečná zvířata (soby, koně, medvědy), jejich lov vyžadoval velmi dobrou organizaci a spolupráci. Starali se i o své zraněné či hendikepované soukmenovce, mrtvé náleželo pohřbívali.

Obrázek 14: Homo ergaster

Zdroj: archiv autora

Obrázek 15: Homo neanderthalensis

Zdroj: archiv autora

6.3.5 Rekonstrukce mamutí samice s mládětem

Nejoblíbenějším exponát Pavilonu Anthropos je model mamutí samice s mládětem v životní velikosti tyčící se skrz střední část 2. a 3. podlaží muzea.

Obrázek 16: Rekonstrukce mamutí samice s mládětem

Zdroj: archiv autora

6.3.6 Trojhrob Homo sapiens

Nález trojhrobu z Dolních Věstonic ň tŝ vedle sebe leŝící jedinci ve vzpŝímené poloze, krajní kostry patŝly muŝŝm, prostŝední byla zŝejmŝŝena (popŝŝpadŝse mohlo jednat o osobu hermafroditní). Hlavy vŝech jedincŝ a klín prostŝedního byly posypány okrem.

Obrázek 17: Trojhrob Homo sapiens Zdroj: archiv autora

6.3.7 Reprodukce jeskynních maleb

Repliky jeskynních maleb z Altamiry a Lescaux na stŝnách horního poschodí Pavilonu Anthropos ň realisticky zobrazení bizoni, kozoroŝci, lanŝ pratuŝŝ, konŝ a jeleni. Pouŝitými barvami jsou ŝervená, hnŝlá a ŝerná.

Obrázek 18: Jeskynní malby 1

Zdroj: archiv autora

Obrázek 19: Jeskynní malby 2

Zdroj: archiv autora

6.3.8 Vitríny paleolitického umění

Poutavými objekty jsou zde venuše o 10-15 cm vysoké figurky často z mamutoviny, vápence, z vypálené hlíny, steatitu či křevce. Vynikají silnou postavou a výraznými sekundárními pohlavními znaky (výraz mateřství a blahobytu), nejpopulárnější z nich Věstonická venuše.

Obrázek 20 : Paleolitické umění

Zdroj: archiv autora

6.3.9 Kostra mamuta

Obrázek 21 : Kostra mamuta

Zdroj: archiv autora

7. Využití exkurze do Pavilonu Anthropos v integrované tematické výuce

V poslední (nejobsáhlejší) kapitole své závěrečné práce se budu podrobně věnovat využití provedené exkurze do Pavilonu Anthropos v jednotlivých školních předmětech, jejich konkrétními výukovými scénáři a následnou reflexí.

7.1 Český jazyk a literatura

Integrovanou tematickou výuku v rámci českého jazyka jsem rozdělil do dvou samostatných celků. V první části se zabývám oblastí Komunikační a slohová výchova a Jazyková výchova, v následující pak okruhem Literární výchova.

7.1.1 Komunikační a slohová výchova a Jazyková výchova

1. úkol k Komunikační a slohové výchově (skupinová práce)

Žáci vymýšlejí a zapisují na lístky jednotlivá slova, která se vztahují k životu v pravěku a se kterými se setkali na exkurzi v Pavilonu Anthropos. Práce probíhá ve skupinách a v časovém limitu.

Po vypržení limitu spořídají skupiny svá slova a navzájem je interpretují. Společně vyřadí nehodící se slova a vysvětlí význam některých z nich.

2. úkol k Jazykové výchově (skupinová práce)

Skupiny rozdělí svá slova do sloupců podle jednotlivých slovních druhů. (Nejčastěji se vyskytla podstatná jména, slovesa a přídavná jména, méně často příslovce. Ostatní slovní druhy se prakticky nevyskytovaly.)

3. úkol k Jazykové výchově (samostatná práce)

Každý žák rozdělí připravená podstatná jména podle jejich rodu a určí jejich vzor (přepadnostlivost) k úkolu na připraveném pracovním listu (viz dále)

4. úkol k Komunikační a slohové výchově (samostatná práce)

Ve třetí části žáci vyznačí všechny názvy zbraní a nástrojů a jména míst s archeologickými nálezy z pravěku. Ze zbylých písmen složí tajenku. (Pracovní list a jeho správné vyřešení - viz str. 34 a 37.)

Pracovní list P. 1

1. Rozděli následující podstatná jména podle jejich rodu a uveď jejich vzor (u podstatných jmen rodu mužského nejde o jejich životnost):

pravěk, oteplování, jehla, jeskyně obilí, ohniště pral'lověk, zub, doba, chýže, dřevo, mamut, zvíře, hradisko tlupa, oheň, hlína, nástroj

R O D	Podstatné jméno	Životnost	Vzor
M			
U			
Ž			
S			
K			
Ý			

R O D	Podstatné jméno	Vzor
Ž		
E		
N		
S		
K		
Ý		

S	Podstatné jméno	Vzor
T		
š		
E		
D		
N		
Í		

2. Ve l'tyŝmŮrce vyznal' vŝechny názvy zbraní a nástrojŤ a jména míst s archeologickými nálezy z pravŮku. Ze zbylých písmen sloŤtajenku.

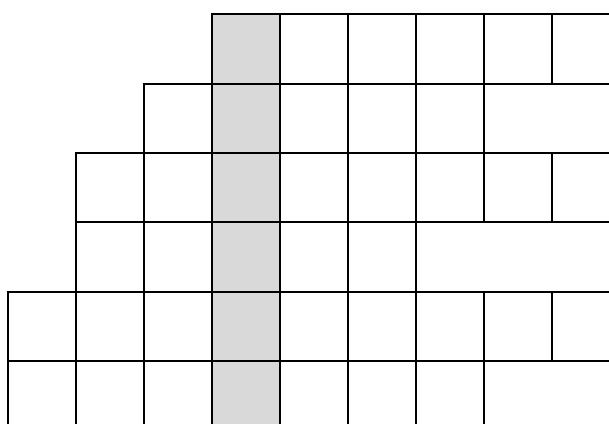
PŋSTNÍ KLÍN, ĞP, RYDLO, ĞKRABADLO, HARPUNA, OĞTŋP, DÝKA, PŝEZLETICE, KŤLNA, PEKÁRNA, ĞPKA, BYLANY, PŝEDMOSTÍ

P	K	Ť	L	N	A	I	Ğ	P	A
ŝ	ŋ	L	O	U	K	O	K	ŝ	N
E	S	S	Ğ	T	Ý	L	R	E	R
Z	R	Á	T	A	D	D	A	D	Á
L	Y	T	ŋ	N	O	Y	B	M	K
E	N	Ğ	P	U	Í	R	A	O	E
T	A	I	R	P	Z	K	D	S	P
I	L	P	D	R	E	N	L	T	Ğ
C	Y	K	ŋ	A	K	B	O	Í	U
E	B	A	R	H	I	A	P	N	N

Tajenka: Slavný malíŝobrazŤ z pravŮku: _____

3. VyluŤi kŝŤovku:

1. Lidé vŮŝcí v mnoho bohŝtev
2. První známý kov
3. OpevnŮné sídlo
4. Opatŝoval si potravu lovem
5. UmŮ obdŮávat pole
6. Obydlí pravŮkého ŤlovŮka

Tajenka: Nejstarŝí období vývoje lidstva: _____

Pracovní list P. 1 - ť EĚENÍ

1. RozdĚ následující podstatná jmĚna podle jejich rodu a urĹi jejich vzor (u podstatných jmen rodu muŹského nejdŹve jejich Ĺivotnost):

pravĚk, oteplování, jehla, jeskynĚ obilí, ohniĹtĚ pral'lovĚk, zub, doba, chýġe, dŹevo, mamut, zvíŹe, hradíĹtĚ tlupa, oheŹ, hlína, nástroj

R O D	Podstatné jmĚno	Ĺivotnost	Vzor
M	PRAVĚK	N	HRAD
U	PRAĹLOVĚK	Ĺ	PÁN
Ĺ	ZUB	N	HRAD
S	MAMUT	Ĺ	PÁN
K	OHEŹ	N	STROJ
Ý	NÁSTROJ	N	STROJ

R O D	Podstatné jmĚno	Vzor
Ĺ	JEHLA	ĹĚNA
E	JESKYNĚ	RĹ ĹĚ
N	DOBA	ĹĚNA
S	CHÝġE	RĹ ĹĚ
K	TLUPA	ĹĚNA
Ý	HLÍNA	ĹĚNA

S	Podstatné jmĚno	Vzor
T	OTEPLOVÁNÍ	STAVENÍ
Ź	OBILÍ	STAVENÍ
E	OHNIĹTĚ	MOŹ E
D	DŹEVO	MĚ STO
N	ZVÍŹE	KUŹ E
Í	HRADIĹTĚ	MOŹ E

2. Ve l'tyŝmŕce vyznal' vŕechny názvy zbraní a nástrojŕ a jména míst s archeologickými nálezy z pravŕku. Ze zbylých písmen sloŕtajenku.

PŕSTNÍ KLÍN, ĞP, RYDLO, ĞKRABADLO, HARPUNA, OĞTŕP, DÝKA, Pŝ EZLETICE, Kŕ LNA, PEKÁRNA, ĞPKA, BYLANY, Pŝ EDMOSTÍ

P	K	ŕ	L	N	A	I	Ğ	P	A
ŝ	ŕ	L	O	U	K	O	K	ŝ	N
E	S	S	Ğ	T	Ý	L	R	E	R
Z	R	Á	T	A	D	D	A	D	Á
L	Y	T	ŕ	N	O	Y	B	M	K
E	N	Ğ	P	U	Í	R	A	O	E
T	A	I	R	P	Z	K	D	S	P
I	L	P	D	R	E	N	L	T	Ğ
C	Y	K	ŕ	A	K	B	O	Í	U
E	B	A	R	H	I	A	P	N	N

Tajenka: Slavný malíŝobrazŕ z pravŕku: ILUSTRÁTOR ZDENŕK BURIAN

3. Vyluŕŕi kŝŕovku:

1. Lidé vŕŝcí v mnoho bohŝtev
2. První známý kov
3. Opevnŕné sídlo
4. Opatŝoval si potravu lovem
5. Umŕ obdŕávat pole
6. Obydlí pravŕkého ŕlovŕka

			P	O	H	A	N	É
		B	R	O	N	Z		
	H	R	A	D	I	Ğ	T	ŕ
	L	O	V	E	C			
Z	E	M	ŕ	D	ŕ	L	E	C
J	E	S	K	Y	N	ŕ		

Tajenka: Nejstarŕí období vývoje lidstva: P R A V ŕ K

7.1.2 Literární výchova

Ukázka P. 1:

Houhřák vzal kámen do rukou a poodešel mezi skaliska. Lovci s ním a dokola jej obstoupili. Houhřák vyzvedl kámen oběma rukama vysoko nad hlavu a mrávil jím vší silou do skaliska v zemi. Kámen odskočil k Drápovi. Dráp se postavil na Houhřákovu místo a také uhodil kamenem o skalisko. Potom dostal pecku Rvál, po něm Ukmas a pak Mamutík. To se již kámen rozletěl na tři kusy. Vědce Houhřák, Huřál a Mamutík vzali každý jeden kus a usedli na skalní výstupek, kde odhlukávali ostré lupeny. Lovci přihlíželi s napětím tomuto výkonu, který vyžaduje veliké zkušenosti a obratnosti. Dobrým úhozem se odlupovaly tenké listy nohů nebo i nepravidelné ostrohranné lupeny, po krajích pršvitné, jichž se mohlo dobře použít jako škrabadel kostí i kořín. Hromádka krásných nástrojů rostla a s ní rostla i radost lovců. Táhli se, až je vědce poděl. (Gorch, 1969, s. 76 a 77)

1. DŮ, který je uveden v ukázce, se odehrává

- a) v době kamenné
- b) v době bronzové
- c) v době železné

2. Kámen, o kterém se v ukázce hovoří, se nazývá

- a) kámen
- b) pazourek
- c) pískový klín

3. Kolik osob je uvedeno v ukázce jmény?

- a) 5
- b) 6
- c) 7

4. Kdo je náčelníkem tlupy?

- a) Houhřák
- b) Huřál
- c) Mamutík

Ukázka I. 2:

Lovci vyskočili a v úhase hleděli na Kopřemovy ruce, které se jen kmitaly, jak vykřesávaly z ohnivého kamene létající jiskřinky.

Ohnivý kámen!

Lovci křepili jako úlení, výskali, tancovali, a hlavami do stropu tloukli, dupali a plácali se do stehů.

A Kopřem, sem! zavolal Huřál hochy ke vchodu a položil na zem kousek uschlého mechu. Kopřem křesal, ale ruce se mu třáslly. Huřál tedy vzal sám do rukou pazourek i ohnivý kámen a křesal, a jiskry sržely. Za chvíli zakroužil z mechu malinký oblápek dýmu a v dešti jisker se zvěšoval. (Čt'och, 1969, s. 80)

1. Do které části textu patří věty: A Mají ohnivý kámen! Bude oheř! Bude blaho!ó?

- a) Tato věta patří úplně na začátek textu.
- b) za větu A Ohnivý kámen!ó
- c) za větu A Kopřem křesal, ale ruce se mu třáslly.ó

2. Věty A Mají ohnivý kámen! Bude oheř! Bude blaho!ó vyjadřují

- a) zklamání, protože budou muset chodit pro dřevo
- b) sdělení, že už rozdělali oheř a ženy mohou vařit
- c) radost, protože rozdělání oheře bylo pro tehdejší lidi snadné

3. Huřál je

- a) jméno ohořelého vlka
- b) označení takového l'lena tlupy, který má právo v té chvíli na sobě nejvíce kohegín
- c) vlastní jméno jednoho l'lena tlupy

4. Z věty A Kopřem, sem!ó můžeme usoudit, že

- a) Huřál byl tak rozrušený, že rychle přivolával Kopřema k sobě
- b) se lidé v době kamenné začínali učit používat lidskou řeč a měli tak ještě malou slovní zásobu
- c) Huřál byl z jiné tlupy a mluvil cizím jazykem

Ukázka I. 3:

Kopřem byl ihned uznán za strážce ohně Jeho zásluhou má tlupa zase oheř Smě odstrkovat od ohně koho chtě. Malé děti brelely, že chtějí k ohni. Když však gláply na řhavé oharky, roztroušené kolem ohniště zalezly za mámy a vykukovaly jim přes ramena k vábícímu ohni. Dnes bude v jeskyni teplo. Věrem vygléhaní a prokšehlí lovci si libovali, když vstoupili do vyhřáté jeskyně a ženy jim podaly první opeřené maso. Jaké blaho! Už se nemusí bát medvědí nářky. Hádne zvíře jim do jeskyně nevleze. Kopřem sedí u praskajícího ohně v ruce drží prut, kterým rovná dříví. Hledí upřeně do ohně a nic neslyší. Je šťasten. (Gorch, 1969, s. 81)

1. Nahraň slovní spojení řhavé oharky jiným slovem stejného významu.

2. Který význam ohnění v úryvku jmenován?

- a) Oheř dával lidem teplo.
- b) Oheř umohřoval tepelnou úpravu potravin.
- c) Oheř ochrařoval lidi před divokými zvířaty.
- d) Oheř dával lidem světlo.

3. Který větný celek není součástí?

- a) Kopřem byl ihned uznán za strážce ohně
- b) Když však gláply na řhavé oharky, roztroušené kolem ohniště zalezly za mámy a vykukovaly jim přes ramena k vábícímu ohni.
- c) Kopřem sedí u praskajícího ohně v roce drží prut, kterým rovná dříví.
- d) Věrem vygléhaní a prokšehlí lovci si libovali, když vstoupili do vyhřáté jeskyně a ženy jim podaly první opeřené maso.

4. Ve které větě je podstatné jméno rodu stědního ve 2. p. j.?

- a) Kopřem byl ihned uznán za strážce ohně
- b) Malé děti brelely, že chtějí k ohni.
- c) Dnes bude v jeskyni teplo.
- d) Hádne zvíře jim do jeskyně nevleze.

Ukázka I. 4:

A Víděs?ó zvolal Veverlák pšekvapeně A Kouš to! Tuhle z toho dolíčku se zakoušlo.ó Kopřem vyvalil nechápavě oří. Co by tu mohlo koušet? Pšesvŕl se. A honem zalpal zase vrtě hřílkou. Skutečně z dolíčku se trochu koušlo.

Kopřemovi již síly nestačily, vystědal ho Veverlák. I jemu stoupal bílý oblápek dýmu z vykroužené jamky ve dřevě Kopřem znova vrtě, a únavou nemohl a hřílka mu vypadla z ruky. (Gorch, 1969, s. 229 ň 230)

1. Co chlapci pšekvapeně sledovali?

- a) vašení
- b) koušení dřeva pš jeho provrtávání
- c) mletí obilí na primitivním mlýnku
- d) výrobu sekeromlatu

2. Co se asi chlapcům po uvedeném pokusu povede?

- a) rozdělat oheř
- b) upéct maso
- c) umlít obilí
- d) nic, poperou se

3. Kdo vrtě hřílkou jako první?

- a) Veverlák
- b) Kopřem
- c) Veverlák i Kopřem
- d) ani jeden z uvedených

Ukázka I. 5:

A~~K~~luku ~~g~~karedá!ó plísni~~v~~o volal sm~~Ń~~ící se Hu~~R~~ál' a tahal Kop~~P~~ema za pa~~P~~esy. A~~K~~de ses toulal tak dlouho? V~~Ń~~u, dobrou ve~~P~~eš jsi nám s sebou p~~S~~vedl!ó Kop~~P~~em musil honem povídat, jak se sem ~~g~~stn~~Ń~~ dostal. A hoch rozradostn~~Ń~~, s o~~P~~ima planoucíma zajíka~~v~~o vypravoval: A~~K~~ Kop~~P~~em sám ~~n~~ sám ~~n~~ bloudí. Tlupa nikde. Kon~~Ń~~ proti Kop~~P~~emovi! ~~n~~ Kop~~P~~em se bál ~~n~~ zvedl klacek a k~~S~~pel ~~n~~ moc k~~S~~pel. Kon~~Ń~~ se lekli ~~n~~ obrátili se. Kop~~P~~em za nimi ~~n~~ dlouho za nimi ~~n~~ a~~h~~ sem ~~e~~ !ó Lovci vzali Kop~~P~~ema na ramena a nosili ho kolem ohn~~i~~o (Gorch, 1969, s. 128)

1. Pro~~P~~ Hu~~R~~ál' tahal Kop~~P~~ema za vlasy a Škal mu A~~K~~luku ~~g~~karedá!ó

- a) Byl rozzlobený, ~~h~~e se Kop~~P~~em ztratil.
- b) M~~Ń~~ radost, ~~h~~e se Kop~~P~~em vrátil.
- c) M~~Ń~~ radost, ~~h~~e se Kop~~P~~em vrátil a dovedl k nim ko~~S~~st.
- d) Proto, ~~h~~e byl Kop~~P~~em neu~~l~~esaný a ~~g~~pinavý.

2. Kon~~Ń~~ které Kop~~P~~em p~~S~~hnal, pot~~S~~ebovala jeho tlupa

- a) k chovu
- b) k obd~~Ń~~ávání pole
- c) jako potravu
- d) k tahání d~~S~~eva v lese

3. Pro~~P~~ bylo vypráv~~Ń~~í Kop~~P~~ema tak nesouvislé?

- a) Byl hodn~~Ń~~unavený a hladový.
- b) Byl udýchaný.
- c) Byl malý a je~~g~~Ńeum~~Ń~~ mluvit.
- d) Lidé v dob~~Ń~~kamenné je~~g~~Ńeum~~Ń~~i mluvit plynule.

(Foltová, 2011, s. 1 ň 10)

Plnění očekávaných výstupů RVP ZV vzdělávacího oboru Český jazyk a literatura:

Komunikační a slohová výchova:

- žák lže s porozuměním psané a ústní texty
- žák reprodukuje obsah psaného slohového sdělení a zapamatuje si z něj podstatná fakta
- žák píše správně po stránce obsahové i formální jednoduché komunikační řádky
- žák

Jazyková výchova:

- žák porovnává významy slov, zvláště slova stejného nebo podobného významu a slova vícevýznamová
- žák určuje slovní druhy plnovýznamových slov a využívá je v gramaticky správných tvarech ve svém mluveném projevu
- žák odlišuje větu jednoduchou a souvětí
- žák píše správně i/y po obojetných souhláskách

Literární výchova:

- žák vyjadřuje své dojmy z četby a zaznamenává je
- žák volně reprodukuje text podle svých schopností, tvoří vlastní literární text na dané téma
- žák používá při jednoduchém rozboru literárních textů elementární literární pojmy

(RVP ZV, 2013, s. 20 a 22)

Shrnutí práce na úkolech z českého jazyka a literatury formou stručné reflexe předchozího zadání:

1. úkol: Háci vymýšleli a zapisovali ve skupinách slova, která se vztahují k životu v pravěku. Skupiny se v počtu slov lišily, vítězná skupina měla po vyžrtání nehodících se slov součet 45, další 39 a poslední 31. sada slov se ve skupinách opakovala, vyskytlo se i několik slov, která potřebovala objasnění. U některých obecnějších výrazů vznikaly spory o to, zda je zařadit mezi slova týkající se pravěku.

2. úkol: Skupiny rozdělily svá slova do sloupců podle slovních druhů. Nejhojněji zastoupeným slovním druhem byla u všech skupin podstatná jména, v menší míře se vyskytla přídavná jména a slovesa. Ostatní slovní druhy nebyly zastoupeny vůbec.

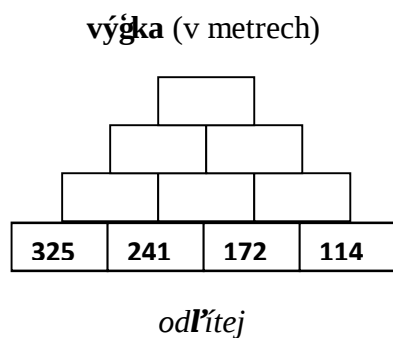
3. úkol: V samostatné práci na pracovním listu určili háci rody podstatných jmen téměř bez chyb (pomohl jim k tomu rovnoměrný počet podstatných jmen rodu mužského, ženského a středního), při určování vzorů se vyskytovaly občasné chyby. Problém byl nejčastěji u mužských vzorů (souvisí to s nejprve probíranou látkou).

4. úkol: Ve ltyšmorce dle lehce nažly vypsána pravěká slova, vypsání tajenky nečinilo nikomu problém. V kšňovce bylo nutno lehce napovědět 3. šádek (opevněné sídlo = hradiště), tajenku vylučili všichni. Vzhledem k nerovnoměrné rychlosti vypracovávání pracovního listu vyúhli rychlí háci po skončení své práce samostatné řešení v encyklopediích (na koberci).

Literární výchova: V plnění úkolů se vyskytovaly velké rozdíly u dobrých i slabších žáků. Všechny úkoly takžka bez chyb během jedné vyučovací hodiny, průměrní žáci splnili jen část úkolů a slabší žáci buď nezvládli úkoly všechny nebo v nich velmi chybovali (tipovali odpovědi). (Počet úkolů z jedné oblasti byl pro průměrné a slabší žáky příliš velký, je lepší zadat např. jen úkoly dva, ostatní přidávat jen dobrovolným žákům.)

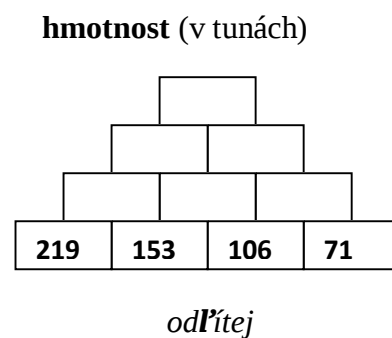
7.2 Matematika

1. Vyšegéním pyramid zjistí výšku a hmotnost mamuta.

Výsledek pševěň na cm, dm, mm.

.....

Výsledek pševěň na kilogramy.

.....

2. Dvõ pravõké sbõalřky pšinesly do jeskynõ dohromady 572 bobulí. První sbõalřka donesla 3krát ménõ bobulí neř druhá. Kolik bobulí donesla první a kolik druhá sbõalřka?

3. Pravõký řlovõk vyrábí hole na lov. Potšebuje, aby byly dlouhé 90 cm. Má k dispozici 5 võví a kařdá má 4 a přl metru. Kolik holí mřřhe vyrobit?

4. Pravõký lovec mõnil svojí kořst, ař vymõnil. Za kařdého jelena dostal dvõkozy. Za kařdou kozu dostal dvõhusy. Za kařdou husu dostal tř hrnce obilí na kaři. Na zařátku mõ lovec řest ořřpř na lov, které vymõnil za dva jeleny. Kolik dostane hrncř?

5. Pravõcí lovci byli uř řtyř dny na stopõvelkému stádu mamutř. Dohromady za nimi urazili 87 km. První, druhý a třetí den urazili stejnou vzdálenost a poslední den uřli o tř kilometry více neř v pšedchozí dny. Kolik km urazili první den?

š ezení:

výška (v metrech)

4			
15		11	
84	69	58	
325	241	172	114

odřítej

Výsledek pševěň na cm, dm, mm.

..... **400 cm, 40 dm, 4 000 mm**

hmotnost (v tunách)

7			
19		12	
66	47	35	
219	153	106	71

odřítej

Výsledek pševěň na kilogramy.

..... **7 000 kg**

2. $572 : 4 = 143 \quad 143 \cdot 3 = 429$

První sběračka donesla 143 bobulí, druhá 429.

3. $450 : 90 = 5 \quad 5 \cdot 5 = 25$

Mě vyrobí 25 holí.

4. $(2 \cdot 2 \cdot 3) \cdot 2 = 24$

Dostane 24 hrnců.

5. $(87 \div 3) : 4 = 21$

První den urazili 21 kilometrů.

Plnění očekávaných výstupů RVP ZV vzdělávacího oboru Matematika a její aplikace:

Číslo a početní operace:

- žák využívá při pamětném i písemném počítání komutativnost a asociativnost sčítání a násobení
- žák provádí písemné početní operace v oboru přirozených čísel
- žák provádí odhady a kontroluje výsledky početních operací v oboru přirozených čísel
- žák řeší a tvoří úlohy, ve kterých aplikuje osvojené početní operace v celém oboru přirozených čísel

Závislosti, vztahy a práce s daty:

- žák vyhledává, sbírá a třídí data
- žák čte a sestavuje jednoduché tabulky a diagramy

Geometrie v rovině a v prostoru:

- žák porovnává velikosti útvarů, měří a odhaduje délku úsečky (uživ: převody jednotek)

Nestandardní aplikační úlohy a problémy:

- žák řeší jednoduché praktické slovní úlohy a problémy, jejich řešení je do značné míry nezávislé na obvyklých postupech a algoritmech školní matematiky

(RVP ZV, 2013, s. 30–32)

Shrnutí práce na úkolech z matematiky formou stručné reflexe předchozího zadání:

1. úkol: K vyřešení početních pyramid používali háci vŕginou pomocné výpočty (písemné odčítání), jen málokdo si troufl počítat z paměti. Asi u třetiny háků se vyskytly chyby (početní zbrkllost, záměna menšence a menšitele), po upozornění si chyby opravili.

Při převodech jednotek délky háci nechybovali, při převodu tun na kilogramy několik háků spletlo šád (místo $1\text{ t} = 1000\text{ kg}$ použili nesprávný převod $1\text{ t} = 100\text{ kg}$).

Slovní úlohy: U slovních úloh logického typu šada háků váhala s řešením, proto jsem přistoupil k následující formě práce: Po určitý časový limit řešili háci úkol samostatně (kdo správně vyřešil, dostal body do týdenní soutěže), poté jsme každý úkol vzorově vyřešili společně.

2. úkol: Logický problém: když jedna sběračka donesla třikrát méně než druhá, musíme počítat ltvrtiny (šada háků dčila těmi a součet jim pak nevycházel). Názor: udčali jsme si hromádky ($3 + 1$).

3. úkol: Problém s převodem jednotek ($4\text{ a } pšl\text{ metru} = 450\text{ cm}$), někdo počítal ze všech vŕví dohromady (v tomto případě lze, ale za předpokladu, že by jedna vŕev byla delší než násobek hole, museli bychom počítat s odpadem ň vysvětlili jsme si). Nejlepší chyba ň háci vypočítali počet holí z jedné vŕve a zapomněli, že vŕví bylo pš.

4. úkol: Samostatně vyřešili pouze tři háci. Ukázali jsme si grafické řešení příkladů tohoto typu, které je přehlednější než sestavování složených příkladů.

5. úkol: Podobný problém jako u 2. úkolu (háci dčili konečný počet kilometrů těmi místo ltyšmi ň opš nutná představa ltyšdně, ve těch stejný počet a v poslední o něco více). S malou nápovědou vyřešila polovina háků příklad správně.

7.3 Výtvarná výchova

Jeskynní malby

Cíl: Na základě dojmů a zážitků z exkurze do Pavilonu Anthropos vypracují žáci vlastní přístenné malby

Motivace: Repliky jeskynních maleb z Altamiry a Lescaux na stěnách horního poschodí Pavilonu Anthropos. Žáci si je předs vlastní tvorbou připomenou z fotografií pořízených na exkurzi.

Forma práce: skupinová (3 až 4 žáci pracují na jedné části jeskyně)

Pomůcky: balicí papír (cca 150 cm x 100 cm pro jednu skupinu), barevné křídly, voskovky, lepicí hmota na upevnění balicího papíru na stěnu

Postup práce: Skupiny si připevní balicí papír na stěnu (vhodná je hrubá omyvatelná stěna na školní chodbě). Nerovnosti simulují stěnu jeskyně po lase (výrobky bez poškození stěny sejmout) a malují barevnými křídly motivy z pravěku. K obtažení obrysů použijí voskovky.

Plnění očekávaných výstupů RVP ZV:

- žák předs vlastními tvůrčími činnostmi pojmenovává prvky vizuálně obrazného vyjádření; porovnává je na základě vztahů (světlostní poměry, barevné kontrasty, proporční vztahy)
- žák uhlívá a kombinuje prvky vizuálně obrazného vyjádření ve vztahu k celku a v plošném vyjádření linie a barevné plochy
- žák se předs tvorbou vizuálně obrazných vyjádření vřelomě zaměřuje na projevení vlastních životních zkušeností
- žák nalézá vhodné prostředky pro vizuálně obrazná vyjádření vzniklá na základě vztahu zrakového vnímání dalšími smysly
- žák uplatňuje osobitost svého vnímání v přístupu k realitě, k tvorbě a interpretaci vizuálně obrazného vyjádření; svobodně volí a kombinuje prostředky

- hák porovnává různé interpretace vizuálně-obrazného vyjádření a přistupuje k nim jako ke zdroji inspirace
- hák nalézá a do komunikace v sociálních vztazích zapojuje obsah vizuálně-obrazných vyjádření, která samostatně vytvořil, vybral či upravil (RVP ZV, 2013, s. 73 a 74)

Obrázek 22: Jeskynní malby 1

Zdroj: archiv autora

Obrázek 23: Jeskynní malby 2

Zdroj: archiv autora

Obrázek 24: Jeskynní malby 3

Zdroj: archiv autora

Obrázek 25: Jeskynní malby 4

Zdroj: archiv autora

7.4 Vlastivěda

Samostatná práce při vypracování následujícího pracovního listu o životě v pravěku. (Forma práce s pracovním listem byla zvolena z důvodu opakovacího charakteru vyučovací hodiny.)

Plnění očekávaných výstupů RVP ZV vzdělávacího oboru Llově a jeho svět:

Místo, kde žijeme:

- žák vyhledá typické regionální zvláštnosti přírody, osídlení, hospodářství a kultury, jednoduchým způsobem posoudí jejich význam z hlediska přírodního, historického, politického, správního a vlastnického
- žák zprostředkuje ostatním zkušenosti, zážitky a zajímavosti z vlastních cest

Lidé kolem nás:

- žák vyjádří na základě vlastních zkušeností základní vztahy mezi lidmi
- žák rozlišuje základní rozdíly mezi lidmi, obhájí a odůvodní své názory, přispustí svůj omyl a dohodne se na společném postupu a řešení

Lidé a čas:

- žák pracuje s časovými údaji a využívá zjištěných údajů k pochopení vztahů mezi ději a mezi jevy
 - žák využívá archivů, knihoven, sbírek muzeí a galerií jako informačních zdrojů pro pochopení minulosti; zdůvodní základní význam chráněných částí přírody, nemovitých i movitých kulturních památek
 - žák rozeznává současné a minulé a orientuje se v hlavních reáliích minulosti a současnosti naší vlasti s využitím regionálních specifik
 - žák srovnává a hodnotí na vybraných ukázkách způsob života a práce předků na našem území v minulosti a současnosti s využitím regionálních specifik
- (RVP ZV, 2013, s. 41 až 45)

Pracovní list 1. 2

Ložiska, který na našem území žil v pravěku, nazýváme _____.

Uměl ji rozdělávat _____. K výrobě nástrojů a zbraní využíval

_____, podle toho se také nejstarší doba označuje jako doba

_____. Opracovaný kámen k výrobě pravěkého nářadí

nazýváme _____. Pravěcí lidé zhotovovali sošky žen, kterým

řekáme _____. Nejznámější byla nalezena v Dolních Věstonicích,

proto se jmenuje _____. V mladší době kamenné lidé ji

začali pěstovat obiloviny a také si chořili _____. Pravěcí lidé

nepoužívali pouze kámen. Dalšími materiály byly postupně _____,

_____ a _____.

Najdi, čím se pravěcí lidé živili. Otkreň-li všech 14 slov, vyjdou ti ze zbylých písmen dva pravěké nástroje:

B	R	O	U	C	I	P	Z	Y	M	H
K	L	E	R	V	I	B	M	A	Z	V
K	O	N	ŋ	O	U	O	A	I	R	E
E	K	š	P	ŋ	S	B	M	B	Y	V
Z	A	J	Í	C	I	U	U	O	D	E
T	N	Y	K	N	I	L	T	S	O	R
Y	T	S	I	L	K	E	I	Í	L	K
K	L	L	A	R	V	Y	Í	N	P	Y

Vyřkní názvy ěperkř z keltského hrobu. Zbylá písmena dají tajenku:

NÁKRLNÍKJNÁRAMEKMSPONAENÁHRDELNÍKLPRSTENÍ

Tajenka: Posvátná rostlina Keltř: _____

Vyluĝti kříhovku:

Nástroj ke kácení stromř

Nádoby z hlíny

Rostlina dřve vyuřívaná ke tkaní látek

Materiál, který nahradil bronz

Kamenný předchřdce mlýnku

Obdřávat přřdu

Nástroj ke kopání

Rostlina ke tkaní látek

Vřlec zkoumající památky z minulosti

Skupina pravřkých lidí

			E		A	
				I		A
		N			Í	
	L					
D				L		
		A				
			Y			
	E					
		CH				O
			P			

Tajenka: Pravřký nástroj: _____

Lím se prařlovřk řivil?

1	2	3	4	5	6	7	8	9
B	R	M	ř	L	O	V	E	S

_____ a _____
9 1 4 2 8 3 5 6 7 8 3

Pracovní list 1. 2. třída EGENÍ

L'lovĚka, který na našem území ĥil v pravĚku, nazýváme **PRAĚLOVĚK**.

UmĚ jiĥ rozdĚlat ____**OĤĚŘ**____. K výrobĚ nástrojŮ a zbraní vyuĥíval ____**KÁMEN**____, podle toho se také nejstarĥí dĚjiny oznaĥují jako doba ____**KAMENNÁ**____. Opracovaný kámen k výrobĚ pravĚkého náĥadí nazýváme **_PAZOUREK_**. PravĚcí lidé zhotovovali soĥky ĥen, kterým ťkáme **_VENUĚ**____. NejznámĚjší byla nalezena v Dolních VĚstonicích, proto se jmenuje **VĚSTONICKÁ VENUĚ**. V mladĥí dobĚ kamenné lidé jiĥ začali pĚstovat obiloviny a také si ochoĥili **_ZVÍŘ ATA**____. PravĚcí lidé nepouĥívali pouze kámen. Dalĥími materiály byly postupnĚ **_MĚĤ**____, **_BRONZ**____ a **_ĤELEZO**____.

Najdi, řím se pravĚcí lidé ĥivili. Ťkrtneĥ-li vĚch **14 slov**, vyjdou ti ze zbylých písmen dva pravĚké nástroje:

B	R	O	U	C	I	P	Z	Y	M	H
K	Ě	E	R	V	I	B	M	A	Z	V
K	O	N	Ĥ	O	U	O	A	I	R	E
E	K	ť	P	Ĥ	S	B	M	B	Y	V
Z	A	J	Í	C	I	U	U	O	D	E
T	N	Y	K	N	I	L	T	S	O	R
Y	T	S	I	L	K	E	I	Í	L	K
K	L	L	A	R	V	Y	Í	N	P	Y

_____ **PAZOUREK, PĤSTNÍ KLÍN** _____

Vyřkní názvy ěperkř z keltského hrobu. Zbylá písmena dají tajenku:

NÁKRL'NÍK JNÁRAMEK M SPONA ENÁHRDELNÍK LPRSTENÍ

Tajenka: Posvátná rostlina Keltř: _____ JMELÍ _____

Vyluĝti kříhovku:

Nástroj ke kácení stromř

Nádoby z hlíny

Rostlina dřve vyuřívaná ke tkaní látek

Materiál, který nahradil bronz

Kamenný předchřdce mlýnku

Obdřávat přřdu

Nástroj ke kopání

Rostlina ke tkaní látek

Vřlec zkoumajřící památky z minulosti

Skupina pravřkých lidí

	S	E	K	E	R	A		
K	E	R	A	M	I	K	A	
	K	O	N	O	P	Í		
Ĥ	E	L	E	Z	O			
D	R	T	I	D	L	O		
	O	R	A	T				
	M	O	T	Y	K	A		
	L	E	N					
	A	R	CH	E	O	L	O	G
	T	L	U	P	A			

Tajenka: Pravřký nástroj: _____ SEKEROMLAT _____

Lím se prařlovřk řivil?

1	2	3	4	5	6	7	8	9
B	R	M	ř	L	O	V	E	S

S B ř R E M a L O V E M
9 1 4 2 8 3 5 6 7 8 3

Shrnutí práce na úkolech z vlastivědy formou stručné reflexe předchozího zadání:

1. úkol: Doplnění souvislého textu o pravěku člověka (po předchozích hodinách vlastivědy a exkurzi do Anthroposu) žákům velmi snadno, pouze nejslabší žáci potřebovali malou nápovědu.

2. úkol: Vyhledávání zdrojů obživy pravěkých lidí ze l'et'sm'eky op'et nel'ino žákům větší obtíže (několika žákům jsme společně napověděli, které ze l'tnácti slov jim jež'oschází), tajenku poté vylužili všichni s úspěchem.

3. úkol: byl nejlehčí, po odstranění názvů žerků všem zůstala tajenka (posvátná rostlina Keltů = jmelí)

4. úkol: V kš'ovce byla potřeba společná nápověda (nádoby z hlíny = keramika ž' d'et hledaly konkrétní názvy nádob a nenapadlo je toto slovo, někteří nev'et rostlinu d'et ve využívanou ke tkaní látek = konopí). Po vylužení tajenky (A'ekeromlató) jsme si jež'ospolně ukázali a popsali tento pravěký nástroj.

5. úkol: Velmi lehký pro všechny ž' pouze přeskládání písmen podle l'íselného klíče.

Všechny úkoly z vlastivědy zvládla celá třída v daném limitu, byly to velmi vhodné úkoly ke zopakování látky o pravěku (s využitím poznatků z naší exkurze do Pavilonu Anthropos).

7.5 Pracovní výchova

1. úkol – výroba pravěkých nástrojů a stavba chýže

Cíl: Na základě dojmů a zážitků z exkurze do Pavilonu Anthropos vyrobí děti vlastní modely pravěkých nástrojů a postaví improvizované chýže pravěkých lovců

Motivace: Exponáty Pavilonu Anthropos děti si je převedou vlastní tvorbou připomínkou z fotografií pořízených na exkurzi.

Forma práce: skupinová (ltyšlenné skupiny pracují na výrobě pravěkých nástrojů, gestlenné skupiny na stavbě chýží – z prostorových dřevotřísk mŕhe tŕda pojmout jen 3 chýže)

Pomůcky: přinesený materiál l'áste'nŕ vycházky (kameny rŕŕzných velikostí, dřevěné klacky) a z domu (provázky, látky na pokrytí chýže)

Postup práce: Skupiny nejdŕve pracují na výrobě pravěkých nástrojů – zejména formou přivazování kamenů na klacky – topŕrka a poté se přerozdŕí do vŕŕŕch skupin a postaví z přineseného materiálu napodobeniny pravěkých chýží

Obrázek 26: Pravěké nástroje

Zdroj: archiv autora

Obrázek 27: Stavba chýže

Zdroj: archiv autora

2. úkol ň výroba pravĚkých nřdob a umĚeckĚch pĚedmĚtĚ

CĚl: Na zřkladĚdojmĚtĚ a zřhĚtkĚtĚ z exkurze do Pavilonu Anthropos vyrobĚ ěřř vřstnĚ modely pravĚkých nřdob a umĚeckĚch pĚedmĚtĚ

Motivace: Exponřř Pavilonu Anthropos ň ěřř si je pĚř vřstnĚ tvorbou pĚřpomenou z fotografiĚ pĚřřzenĚch na exkurzi.

Forma prřce: individuřlnĚ nebo ve dvojicĚch

PomĚřcky: keramickř hřřna, vhodnĚ podloĚky

Postup prřce: ěřř podle vřstnĚ fantazie vytvoř z keramickĚ hřřny menřĚ řpravĚkĚ nřdoby a umĚeckĚ pĚedmĚty

Obrřzek 28: PravĚkĚ nřdoby 1

Zdroj: archiv autora

Obrřzek 29: PravĚkĚ nřdoby 2

Zdroj: archiv autora

PlnĚnĚ ořĚkřvanĚch vřstupĚ RVP ZV vzdĚřvacĚho oboru ĹlovĚk a svĚ prřce:

Prřce s drobnĚm materiřřlem:

- ěřř vytvřřř pĚřřmĚřenĚmi pracovnĚmi operacemi a postupy na zřkladĚ svĚ pĚřřstavivosti rřřznĚ vřrobky z danĚho materiřřlu
- ěřř volĚ vhodnĚ pracovnĚ pomĚřcky, nřstroje a nřřřinĚ vřhledem k pouĚitĚmu materiřřlu
- ěřř udrĚhuje pořřřdek na pracovnĚm mĚstĚ a dodrĚhuje zřsady hygieny a bezpeřřnosti prřce (RVP ZV, 2013, s. 88 ň 89)

7.6 Pojmová mapa

Cíl: Na základě předchozího studia, exkurze do Pavilonu Anthropos a následné integrované výuky si žáci sami (pod vedením pedagoga) vytvoří pojmovou mapu, která obsahuje hlavní termíny z učiva o pravěku.

Forma práce: skupinová (5 skupin po 3 až 4 žácích)

Pomůcky: list papíru A3 (pro každou skupinu), psací potřeby; pro celou třídu pak bílou popisovací folii podobného formátu A0 a barevné popisovače

Postup: Jednotlivé skupiny si rozdělí (vylosují) jednu z následujících oblastí zkoumání pravěku a připraví svou část pojmové mapy. Poté jednotlivé skupiny (pod vedením učitele) doplňují své údaje na společnou nástěnnou mapu. Jednotlivé oblasti jsou: Vývoj člověka v pravěku, Starší doba kamenná, Mladší doba kamenná, Doba bronzová, Doba železná.

Obrázek 30: Pojmová mapa

Zdroj: archiv autora

7.7 Společenské využití exkurze

Podle školního vzdělávacího programu naší školy probíráme historické učivo o pravěku řásovpřibližně kolem konce prvního pololetí 4. ročníku. Proto jsem exkurzi do Pavilonu Anthropos naplánoval přesně na den vydávání pololetního vysvědčení a toto vysvědčení předal každým přímě v muzeu za přísného dohledu pravěké mamutí samice a jejího mládě. Všem, že tento zážitek také přispěje k nezapomenutelnosti této školní akce a že si dají i po letech vzpomínku, že to bylo tehdy, jak jsme dostali vysvědčení pod mamutem.

Obrázek 31: Rozdávání pololetního vysvědčení pod mamutem

Zdroj: archiv autora

Závěr

Ve své závěrečné práci celoživotního studia rozšiřujícího oboru Učitelství pro 1. stupeň základních škol jsem zpracoval téma *Realizace integrované tematické výuky pomocí vlastivědné exkurze na 1. stupni ZŠ*.

Jak vyplývá z názvu, zabýval jsem se propojením integrované tematické výuky a vlastivědné historické exkurze (v rámci dějepisného učiva vzdělávací oblasti *Lidé a čas* a jeho svět, zvláště jejího tematického okruhu *Lidé a čas* v šestém Vlastivěda ve 4. ročníku ZŠ).

V teoretické části jsem se nejdříve zabýval požadavky na vyučování vlastivědy v současné škole podle *Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání*, nastínil jsem, které očekávané výstupy jednotlivých tematických okruhů vzdělávací oblasti *Lidé a čas* pomáhá vlastivědná historická exkurze naplnit a jakou funkci má vzhledem k průřezovým tématům. Ve druhé kapitole jsem stručně shrnul pojem vlastivědné exkurze jako vyučovací formy.

V samostatných kapitolách jsem pak nastínil problematiku integrované tematické výuky a nabídl pohled a rozdělení dějepisného učiva na 1. stupni ZŠ.

V úvodu praktické části jsem předložil návrh čtyř vhodných vlastivědných historických exkurzí k naší nejstarší historii v Brně a jeho blízkém okolí, které lze absolvovat jako třídní výlet s použitím vlaku (resp. brněnské městské hromadné dopravy). (Všechny tyto akce mám ve své pedagogické kariéře několikrát vyzkoušené a jsou velmi vhodné a přínosné.)

V šesté kapitole jsem podrobně rozebral exkurzi do brněnského Pavilonu Anthropos s přihlédnutím na nejzajímavější části stálé expozice pro žáky 4. ročníku.

Konečně v nejvíce didaktické závěrečné kapitole jsem se zaměřil na následné využití vlastivědné historické exkurze do Pavilonu Anthropos v integrovaném vyučování na 1. stupni základní školy a její konkrétní propojení s jednotlivými vyučovacími předměty ve 4. ročníku ZŠ. Tato část obsahuje mimo jiné i vytvošené pracovní listy a soubory příkladů (včetně jejich řešení).

Práci jsem doplnil řadou vlastních dokumentačních fotografií (ať již z průběhu exkurzí letních i zimních, tak i z následné integrované výuky realizované v tomto roce).

Nedílnou součástí práce je i vlastní reflexe jednotlivých částí integrované tematické výuky, která může sloužit k následnému vylepšení této činnosti.

Ve své práci jsem dokázal, jakou důležitou a nezaměnitelnou roli hraje vlastně historická exkurze v rámci vyučování vzdělávací oblasti *Člověk a jeho svět* (ale i ostatních předmětů) na 1. stupni základní školy a jak ji lze vhodně využít při integrované tematické výuce napříč různými školními předměty.

Seznam použitých pramenů a literatury

- Bartoš J. & Schulz, J. & Trapl, M. (2004). *Regionální dějiny: pojetí, poslání, metodika*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Coufalová, J. (2006). *Projektové vyučování pro první stupeň základní školy*. Praha: Fortuna.
- Lapka, F. (2009). *Vlastivěda a Obrazy z nových českých dějin*. Věter: Nakladatelství Alter, s. r. o.
- Lapka, F. & Santlerová, K. (1999). *Procházka Brnem*. Brno: CERM.
- Fialová, V. (1972). *Památník Bible kralické*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Figurová, L. (2010). *Návrh edukačního programu pro Pavilon Anthropos pro třídy 4. a 5. třídy ZŠ* (diplomová práce). Brno: MU.
- Foltová, V. (2011). *Doba kamenná*. Praha: VÚP. [Dum.rvp.cz](http://dum.rvp.cz) [online]. Dostupné z: <http://dum.rvp.cz/materialy/doba-kamenna.html>
- Garzina, I. (1998). *Vlastivěda pro 4. ročník: Učení o vlasti*. Praha: Scientia.
- Garzina, I. (2000). *Vlastivěda pro 5. ročník: Učení nejen o vlasti*. Praha: Scientia.
- Hanuš R. & Chytilová, L. (2009). *Základní pedagogické učení*. Praha: Grada.
- Harna, J. (2011). *Vlastivěda a Obrazy ze starších českých dějin*. Věter: Nakladatelství Alter, s. r. o.
- Hladík, D. (1994). *Dějiny kláštera Porta coeli*. Těnov: Mosty.
- Hofmann, E. (2003). *Integrované terénní vyučování*. Brno: Paido.
- Horká, H. & Rodová, V. & Syslová, Z. (2016). *Standard pro realizaci závěrečných prací v oboru učitelství pro 1. stupeň základní školy*. Brno: MU.
- Horká, H. et al. (2009). *Studie ze školní pedagogiky*. Brno: MU.
- Hosák, L. (2004). *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha: Academia.

- Houška, T. (1995). *Čkolo pro tisíciletí*. Praha: Papyrus.
- Hronek, M. & Konečná, L. (1993). *Vlastivěda pro 4. ročník*. Olomouc: Prodos.
- Internetová učebnice vlastivědy a stránky pro podporu výuky. *Vlastiveda.wz.cz* [online]. Dostupné z: http://historie.lusa.cz/wp-content/uploads/2014/08/pravek_ukoly.pdf
- Julínek, S. (1995). *Úvod do teorie a praxe výuky dějepisu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kancír, J. & Madzиковá, A. (2003). *Didaktika vlastivedy*. Přešov: Universum.
- Kačková, J. et al. (1995). *Čkolo trochu jinak a projektové vyučování v teorii a praxi*. Kroměříž: Juventa.
- Klanica, Z. (1990). *Velkomoravské Mikulčice: národní kulturní památka*. Hodonín: muzeum Hodonínska.
- Kovalíková, S. (1995). *Integrovaná tematická výuka*. Kroměříž: Spirála.
- Kratochvílová, J. (2013). *Inkluzivní vzdělávání v české primární škole: teorie, praxe, výzkum*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kratochvílová, J. (2009). *Teorie a praxe projektové výuky*. Brno: Masarykova univerzita.
- Mařák, J. & Čvec, V. (2003). *Výukové metody*. Brno: Paido.
- Masarykovo muzeum v Hodoníně Slovánské hradiště v Mikulčicích. *Masaryk.info* [online]. Dostupné z: <http://www.masaryk.info/slovanske-hradiste-mikulcice/>
- Mazák, V. (1968). *Jak vznikl člověk: Sága rodu Homo*. Praha: Práce.
- Mitálek, J. (2002). *Dílo tiskařů jednoty bratrské*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Mojžíšek, L. (1988). *Didaktika*. Praha: SPN.
- Moravské zemské muzeum. Navštivte nás na Pavilon Anthropos. *Mzm.cz* [online]. Dostupné z: <http://www.mzm.cz/pavilonanthropos/stale-expozice/>

- Moravské zemské muzeum. Navštivte nás i Památník Bible kralické. *Mzm.cz* [online]. Dostupné z: <http://www.mzm.cz/pamatnik-bible-kralicke/dilo-tiskaru-jednoty-bratske/>
- Muzeum Brněnska. Podhorácké muzeum. *Muzeumbrnenska.cz* [online]. Dostupné z: <http://predklasteri.muzeumbrnenska.cz/cs/index.aspx>
- Němcová, J. (2007). *Integrovaná tematická výuka na 1. stupni ZŠ* (diplomová práce). Brno: MU
- Otevřená škola i školní vzdělávací program pro základní vzdělávání. (2013). ZŠ T. G. M. Hrušovany u Brna. Dostupné z: <http://www.skolahrusovany.cz/index.php?id=182>
- Pánek, J. (1990). *Jan Amos Komenský*. Praha: Státní nakladatelství a knihkupectví.
- Parkan, F. et al. (2008). *Výchova ve vztahu ke kulturnímu dědictví*. Praha: Univerzita Karlova.
- Pecina, P. & Zormanová, L. (2009). *Metody a formy aktivní práce dětí v teorii a praxi*. Brno: Masarykova univerzita.
- Podrouňek, I. (2002). *Integrovaná výuka na základní škole v teorii a praxi*. Plzeň: Nakladatelství Fraus.
- Poláček, L. (2006). *Terénní výzkum v Mikulčicích*. Brno: AVLR.
- Poulik, J. (1975). *Mikulčice, sídlo a pevnost knížat velkomoravských*. Praha: Academia.
- Rakoušková, A. (2008). *Integrace obsahu vyučování v primární škole*. Praha: Grada Publishing, a. s.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. (2013). Praha: VÚP.
- Rodová, V. (2014). *Dramatická výchova ve službách dějepisu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Stadlerová, H. (2001). *Výtvarná výchova v pojetí integrované výuky na prvním stupni základní školy*. Brno: MU.

- Stadlerová, H. (2010). *ZOP zkušenost, odbornost, praxe : v psychodidaktické přípravě učitele výtvarné výchovy v primárním vzdělávání*. Brno: MU.
- Štěrtná, I. et al. (2008). *Vlastivěda 4 – Hlavní události nejstarších českých dějin. Pracovní sešit pro 4. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, s. r. o.
- Šimířková, H. (2003). *Prvky integrovaného vyučování v primární škole*. Ostrava: Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta.
- Šimoník, O. (2003). *Úvod do školní didaktiky*. Brno: MSD
- Šmahel, Z. (2005). *Průběh lidského rodu*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Štorch, E. (1969). *Lovci mamutů*. Praha: Albatros.
- Valířková, L. (2007). *J. A. Komenský a jeho doba v kontextu projektové výuky na 1. stupni ZŠ* (diplomová práce). Brno: MU.
- Vanířková, J. (2001). *Návrh a ověření výukového programu v Pavilonu Anthropos pro 4. ročník ZŠ* (diplomová práce). Brno: MU.
- Vavrdová, A. (2009). *Didaktika vlastivědy*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Vavrdová, A. (2003). *Kapitoly z didaktiky vlastivědy*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Zormanová, L. (2012). *Výukové metody v pedagogice: tradiční a inovativní metody, transmisivní a konstruktivistické pojetí výuky, klasifikace výukových metod*. Praha: Grada.